

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol. 2 1/2013

© Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.

KIRJA-ARVIO ITSEMURHAN FILOSOFIA

Rosa Rantanen

Tapani Kilpeläinen: *Itsemurhan filosofia*. Eurooppalaisen filosofian seura ry/ niin & näin, Tampere 2012. 200 sivua.

Tapani Kilpeläisen jo viime vuoden puolella ilmestynyt *Itsemurhan filosofia* on yleisteos itsemurhaan liittyvistä filosofisista kysymyksistä. Kilpeläisen mukaan itsemurha on jäänyt filosofisessa keskustelussa paitsioon ja filosofit jopa pelkäävät itsemurhasta puhumista. Tämä väite ei varmaankaan ole täysin perusteeton, sillä itsemurha – kuten kuolema yleensäkin – on monelle hyvin henkilökohtainen aihe, jota voidaan pitää yhteiskunnassamme jonkinasteisena tabuna. Toisaalta itsemurhasta on kirjoitettu filosofian historiassa paljonkin (tosin ei ehkä suhteessa joihinkin toisiin aiheisiin), kuten myös Kilpeläisen oma teos osoittaa. Itsemurhan filosofiassa tarkastellaan antiikin filosofien sekä David Humen ja Immanuel Kantin kaltaisten suurten ajattelijoiden näkemyksiä ja uudempia filosofisia suuntauksia. Mukana säilyy jatkuvasti myös Kilpeläisen oma näkemys siitä, miten itsemurhasta (ei) tulisi ajatella.

Katsaus itsemurhan filosofian historiaan

Heti kirjan alussa kirjoittaja toteaa yksiselitteisesti, että kyseessä ei ole akateeminen tutkimus, vaikka teos runsaasti lähdeviitteitä sisältääkin, eikä tarkoituksena myöskään ole tehdä aatehistoriallista katsausta itsemurhan historiaan. Tyyliiltään teksti on helposti seurattavaa

filosofiaa tuntevalle lukijalle, mutta avautuu varmasti myös asiaan vähemmän perehtyneelle. Kilpeläisen mukaan kirjassa ”otetaan ajatus, itsemurha, mutta sille ei etsitä asiayhteyttä”. Tämä näkyy kirjassa niin hyvässä kuin huonossa.

Kilpeläinen tarkastelee filosofien itsemurhaan liittyviä käsityksiä antiikista nykyaikaan. Kuten hän tuo esiin, antiikissa ihmiselämälle ei annettu sellaista arvoa kuin sille nykyään, etenkin länsimaisessa kulttuurissa, annetaan. Antiikin filosofiassa ei tunnettu itsemurhan käsitettä, mutta itsensä surmaamiseen liittyviä kysymyksiä pohdittiin kyllä runsaasti. Oman hengen riistäminen oli useiden antiikin näkemysten mukaan osoitus luonteenlujuudesta, mutta vain tilanteissa, joissa itsemurhan syynä oli esimerkiksi häpeä tai nöyryyttävän tappion välttäminen. Etenkin epikurolaiset ja stoalaiset ajattelijat hyväksyivät itsemurhan ja suhtautuivat siihen toisinaan jopa ihannoivasti. Tällöin ihailu ei kuitenkaan kohdistunut itsensä tappamiseen sinänsä vaan sen jaloon päämäärään.

Osana historiallista katsausta teoksessa tarkastellaan David Hume (1711-1776) sekä Immanuel Kantin (1724-1804) vaikutusvaltaisia käsityksiä itsemurhasta. Esseessään ”On Suicide” Hume suhtautuu itsemurhaan hyväksyvästi. Kuten Kilpeläinen toteaa, Hume ei kuitenkaan sinänsä puolusta ihmisen oikeutta itsemurhaan, vaan pikemminkin pyrkii osoittamaan että ei ole olemassa moraalista velvollisuutta olla tekemättä itsemurhaa. Itsemurhasta melko runsaasti kirjoittaneen Kantin näkemys asiasta on huomattavasti kielteisempi. Kilpeläinen kuvaa Kantin pitäneen itsemurhaa niin vastenmielisenä, että Kant ”rakentaa moraalifilosofian linnakkeeksi itsemurhaa vastaan”. Tämä on ainakin filosofiaan erikoituneen lukijan näkökulmasta hurja väite, etenkin ottaen huomioon kuinka paljon Kantin moraalifilosofiaa tutkitaan ja miten sitä yleensä on tulkittu.

Kant pitää itsemurhaa vastenmielisenä ja korostaa inhimillisen arvokkuuden merkitystä. Tämä tarkoittaa, että onnettomalla ihmisellä ei ole syytä suorittaa itsemurhaa, sillä inhimillinen arvokkuus on onnea tärkeämpää. Joissakin tapauksissa voi olla sallittua aiheuttaa oma kuolemansa, mutta tällöin on kyse enemmänkin sankarillisesta uhrauksesta (esimerkiksi

sotilaan kuolema taistelussa) kuin itsemurhasta. Kilpeläinen puolestaan kysyy, mitä pitäisi ajatella tilanteissa, joissa inhimillinen arvokkuus on ristiriidassa elämän jatkumisen kanssa, esimerkiksi silloin kuin vakavasti sairaan ihmisen tulevaisuudessa on odotettavissa enää kipua ja kärsimystä. Tähän Kant ei ota kantaa, mutta toisaalta ongelma lieneekin yleistynyt huomattavasti vasta Kantin elinajan jälkeen.

Nykypäivänä itsemurha ei saa osakseen juurikaan ihailua, vaan itsensä tappaminen nähdään useimmiten epätoivoisena tekona, joka liittyy masentuneisuuteen tai muihin mielenterveyden ongelmiin. Toisaalta poikkeuksiakin on: esimerkiksi ääri-islamilaيسessa ajattelussa itsemurhapommittajia pidetään marttyyreina ja itsemurhia tehdään toisinaan myös poliittisen protestoinnin nimissä vailla uskonnollisia sitoumuksia. Lisäksi yksi itsemurhan muoto on tietysti eutanasia tai avustettu itsemurha, joka on etenkin vanhuuteen liittyvien sairauksien lisääntyessä muuttunut keskeiseksi eettiseksi ongelmaksi lääketieteen ja terveydenhuollon piirissä. Lääketieteen kehitys on mahdollistanut sen, että ihminen elää yhä pidempään, mutta toisaalta elämän loppuvaiheeseen kuuluu usein yhä pidempi sairausjakso. Niinpä useat ihmiset joutuvat, joko potilaan, omaisen tai hoitohenkilökunnan roolissa, pohtimaan sitä, olisiko elämän lopettaminen parempi ratkaisu kuin hivuttava sairaus ja sitä seuraava kuolema.

Alzheimerin tautiin sairastuneen kirjailija Terry Prachettin luotsaamassa dokumentissa *Choosing to Die* (2011) seurataan muutamien Alzheimer-potilaiden viimeisiä elämään ja kuolemaan liittyviä valintoja. Osa päättää sairastaa hoitokodissa tai kotonaan, osa taas valitsee eutanasian. Kaksi potilaista matkustaa Isosta-Britanniasta Sveitsiin kuollakseen rauhallisesti ja arvokkaasti ennen toimintakykynsä menettämistä ja taudin pahenemista, ennen kuin kärsimys ja häpeä käyvät sietämättömiksi. Tässä mielessä eutanasiaa voitaisiin verrata myös antiikin käsityksiin hyväksytystä itsensä tappamisesta, joka oli osoitus luonteenlujudesta tai pyrkimyksestä välttää häpeää.

Kilpeläinen jättää kuitenkin edellä mainitut itsensä surmaamisen muodot tarkoituksellisesti tarkastelun ulkopuolelle. Itsemurhaa voidaan näissä tapauksissa ajatella välineenä jonkin

päämäärän (muun kuin oman kuoleman) saavuttamiseen. Itsemurhaiskut, poliittiset itsemurhat ja eutanasia ovat toisaalta herättäneet paljon yhteiskunnallista keskustelua, mistä syystä niiden käsittely olisi kenties tuonut itsemurhaan tarkasteluun enemmän ajankohtaisuutta ja yhteiskunnallista otetta. Toisaalta tarkastelun rajaaminen itsemurhaan eksistentiaalisena ongelmana ja elämän merkityksettömyyden kokemuksena selkeyttää varmasti kokonaisuutta.

Psykiatria ja filosofia törmäyskurssilla

Kilpeläinen rajaa psykiatrisen ja sosiologisen itsemurhan tarkastelun teoksensa ulkopuolelle, mikä lieneekin järkevä ratkaisu kun kyseessä on nimenomaan filosofisia perinteitä tarkastelemaan pyrkivä teos. Psykiatrisen lähestymistapa itsemurhaan on kuitenkin kirjassa läsnä useampaan otteeseen, nimittäin kritiikin kohteena. Psykiatrista lähestymistapaa ei määritellä kattavasti, mutta sillä tarkoitetaan itsemurhan lääketieteellistä määrittelyä ja hoitomenetelmiä. Ymmärtääkseni keskeinen ongelma, jota Kilpeläinen haluaa korostaa, on itsemurhakandidaatin kokemusmaailman ja psykiatrisen näkökulman yhteensopimattomuus: ensin mainitussa korostuvat henkilökohtainen kokemus ja eksistentiaalinen ahdistus kun taas jälkimmäinen painottaa itsemurhan ehkäisemistä ja lääketieteellisiä metodeja. Kilpeläinen kirjoittaa:

Jos itsemurha leimataan mielisairauden ilmenemäksi, itsemurhan filosofialle ei jää tilaa. Jos itsemurha nähdään mielisairauden manifestaatioksi, filosofian tehtävänä on enää osoittaa itsemurhaajan käyttämien perusteluiden pätemättömyys. Niin itsemurhasta tulisi filosofian näkökulmasta vain eräänlainen päättelyvirhe. Asia ei liene näin yksinkertainen.

Itsemurha-ajatuksia ei voida aina palauttaa mielisairauteen. On varmaankin totta, että psykiatrisen näkökulma ei välttämättä tavoita itsemurhakandidaatin ajatusmaailmaa parhaalla mahdollisella tavalla. Voisi kuitenkin sanoa, että osittain osuvasta kritiikistä huolimatta Kilpeläisen teos ei tee oikeutta lääketieteellisten näkökulmien monimuotoisuudelle.

Mielenterveyden ongelmia hoidettaessa korostuu tietysti jokaisen lääketieteen ammattilaisen henkilökohtainen ote työhönsä ja muiden ihmisten kohtaamiseen. Periaatteessa lääketiede on sitoutunut itsemurhien estämiseen ja kuoleman välttämiseen kaikissa tilanteissa. Se, mitä itsemurhan estämisellä tarkoitetaan, ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys. Itsemurhakandidaattia voidaan pyrkiä hoitamaan terapian, psykologian tai lääkityksen avulla ja mukaan mahtuu monenlaisia menetelmiä, tarinoita ja persoonia. Lisäksi esimerkiksi saattohoidon piiristä löytyy näkökulmia, joissa huomioidaan erityisesti kuolevan ihmisen perspektiivi ja ahdistus.

Kilpeläisen mukaan useat filosofit jättävät ”eksistentiaalisen tyhjyyden tunteen” liian vähälle huomiolle. Hänen mukaansa nämä ajattelijat ”tunnistavat vain fyysisen tai psyykkisen kivun, eivät sitä, että ihminen elää apatiassa eikä hänellä ole elämässä odotettavissa mitään parempaa”. Kiinnostava kysymys olisi mielestäni se, mikä lopulta erottaa apatian ja eksistentiaalisen ahdistuksen masennuksesta. Vaikka liika ahdistuksen ja itsemurhan medikalisaatio saattaa olla haitallista, siitä ei kuitenkaan seuraa, että olemassaoloon liittyvän ahdistuksen lääketieteellinen määrittely välttämättä sulkisi pois mahdollisuuden huomioida itsemurhakandidaatin sisäinen kokemus. Lisäksi on muistettava, että (vaikka poikkeuksiakin on) itsemurhaa harkitsevat ihmiset hakeutuvat usein hoitoon vapaaehtoisesti, parantaakseen elämänlaatuaan ja vähentääkseen ahdistusta.

Voiko itsemurha olla rationaalinen?

Kuten Kilpeläinen tuo esiin, itsemurhan motiivi on merkittävä kun määritellään itsemurhan oikeutusta. Keskeinen tekijä on itsemurhan rationaalisuus. Itsensä tappaminen ei aina välttämättä seuraa mielenterveyden häiriöistä tai epärationaalisuudesta. Useat filosofit ajattelevat, että itsemurha voi olla rationaalinen silloin kun elämä näyttäisi olevan kuolemaakin huonompi vaihtoehto. Esimerkiksi tilanteessa, jossa ikääntynyt ihminen sairastaa parantumatonta, kuolemaan johtavaa tautia ja tulevaisuus lupaa ainoastaan lisääntyvää henkistä ja fyysistä kärsimystä, itsemurha näyttäisi olevan rationaalinen ratkaisu. Toisena esimerkkinä voisi mainita vaikkapa Kilpeläisen mainitseman kapteeni Lawrence Oatesin tapauksen. Etelänavalle vuonna 1912 matkanneeseen retkikuntaan kuulunut Oates

sairastui matkalla ja käveli lumimyrskyyn ilmoittaen, että saattaa viipyä jonkin aikaa. Oates siis uhrautui tovereidensa puolesta, koska tiesi hidastavansa heidän matkaansa sairaana ja heikentävänsä huomattavasti kaikkien selviytymismahdollisuuksia.

Sekä sairastuneen että kapteenin tekoa voidaan kutsua itsemurhaksi ja niiden perusteita rationaaliseksi, mutta tämän ei tarvitse sanoa mitään siitä, miten oikeutettuna tekoja pidämme. Lisäksi nämä rationaaliset motiivit eroavat toisistaan siinä, että sairastuneen valinta perustuu kärsimyksen välttämiseen kun taas kapteenin valinta perustuu uhrautumiseen. Toisin sanoen Oates koki velvollisuudekseen vähentää muiden taakkaa, vaikka ei sinänsä toivonut omaa kuolemaansa. Filosofisessa kirjallisuudessa onkin joskus pohdittu, oliko kapteeni Oatesilla jopa ”velvollisuus kuolla” pelastaakseen toverinsa. Kärsimyksen välttämiseen tai uhraukseen perustuvaa itsensä tappamista ei välttämättä voida yksiselitteisesti luokitella itsemurhaksi, koska tekoon ei liity varsinaista halua päättää omaa olemassaoloaan. Näissä tapauksissa (kuten myös esimerkiksi aikaisemmin mainituissa itsemurhaiskuissa ja eutanasiatapauksissa) kuolema on vain välttämätön ehto jonkin päämäärän, kuten kärsimyksen loppu tai muiden auttaminen, toteuttamiselle.

Olemassaolon onnettomuus

Teoksensa lopussa Kilpeläinen tuo osuvasti esiin, että itsemurha on käsitteenä monimuotoinen, eikä sille voida nimetä yhtä ainoaa kattavaa määritelmää. Lisäksi hän tekee joitakin varsin voimakkaita yleisiä väitteitä maailmasta ja sen mielekkyydestä. Kilpeläinen kirjoittaa:

Itsemurhan filosofia voi saavuttaa päämääränsä vasta sitten, kun ymmärretään, että jo syntyneenä oleminen sinänsä on elävälle olennolle onnettomuus. Olemassaolo pitää sisällään niin paljon vastoinkäymisiä, että se on jo sinänsä taakka ihmiselle. Siksi elävillä olennoilla tulisi olla olot, joissa ne voivat kokea elämänsä mielekkääksi. Nykymaailma ei tällaisia oloja tarjoa. Tämän tosion tajumisesta seuraa monia asioita sekä yksilön kannalta että yhteiskunnallisesti.

Tekstistä olisi helppo lukea ranskalaisten eksistentialistien, á la Camus ja Sartre, vaikutteita ja eksistentiaalisen ahdistuksen kaikuja, vaikka näistä kirjassa mainitaan vain hyvin lyhyesti. Varsin kiinnostavaa olisi tietää, mihin väite esimerkiksi siitä, että syntyneenä oleminen on onnettomuus, itse asiassa perustuu. Miksi emme voi kokea elämäämme mielekkääksi nykymaailmassa? On eri asia väittää, että *on perusteltua kokea*, että nykymaailma ei tarjoa oloja, joissa voi kokea elämän mielekkääksi kuin väittää, että nykymaailma ei tarjoa tällaisia oloja. Ja mistä lopulta tiedämme, että merkityksettömyys on juuri maailmassa, ei meissä itsessämme?

Eksistentiaalinen ahdistus on, muun muassa edellä mainitun Camus'n kautta, monille tuttua taidelukion ajoilta tai varhaisilta opiskeluvuosilta. Usein eksistentialismin viehätys perustuukin osittain oman paikan etsimiseen maailmassa. Merkityksettömyyden ja onnettomuuden kokemuksen, määrittelimmepä sen sitten lääketieteen tai analyyttisen ajattelun kautta, ei kuitenkaan tarvitse olla päätepysäkki, vaan osa matkaa elämän mielekkyyden löytämisessä. Kaikki eivät aina tätä mielekkyyttä kuitenkaan löydä ja tässä mielessä Kilpeläinen on oikeassa todetessaan, että ”itsemurhaa itsessään ei voi jäsentää yksiselitteisin käskyin tai kielloin”.

Rosa Rantanen, VTM, työskentelee tohtorikoulutettavana Turun yliopiston filosofian yksikössä ja kirjoittaa väitöskirjaa eliniän huomattavaan pidentämiseen liittyvistä eettisistä kysymyksistä.